

TANZİMAT DÖNEMİNDE MODERN EĞİTİMİN YAYGINLAŞTIRILMASI YOLUNDA PRATİK BİR ÇÖZÜM: YARI(M) RÜŞTİYELER

Ercan UYANIK*

Özet

Osmanlı'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında geleneksel eğitimin imparatorluğun ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği anlaşıldığında, modern tarzda eğitim veren rüştiye mekteplerinin yaygınlaştırılmasına karar verilmişti. Ancak 1853'te çıkan Kırım Savaşı bu kararın gerçekleştirilmesine imkân vermemiştir. Bu süreçte yeterli maddi kaynak ve yetişmiş insan olmaması, Osmanlı eğitimini yürüten bürokratları rüştiyelerin yaygınlaştırılması konusunda çözüm bulmaya itmiştir. Bu arayış sürecinin sonucunda yarım rüştiyeler ortaya çıkmış ve imparatorluk taşrasında yaygınlaştırılmıştır. Bu makalede, Osmanlı eğitim literatüründe fazla gündeme gelmeyen yarım rüştiyeler ele alınmaktadır. Bu bağlamda, tam rüştiyelerin yaygınlaştırılmasının önündeki engellere değinilerek yarım rüştiyelerin nasıl ortaya çıktığı, ne tür bir programı kapsadığı ve imparatorluğun nerelerinde açıldığı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Modern Eğitim, Tanzimat, Islâhat, Yarım Rüştiye.

Giriş

Geleneksel yapının çözümlerine uzun süre karşı koymaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nun -Avrupa devletleri karşısında geri kaldığını fark ve kabul etmesinden sonra- başlattığı reform çalışmalarının önemli bir ayağını, eğitimin modernleştirilmesi oluşturmuştur.

Merkezileşme çabası içine giren devlet, yeni hizmetleri yürütmek için eğitilmiş bireylerden oluşan bürokrasiye ihtiyaç duyuyordu. Bu değişime ayak uyduracak nitelikli bürokratlar yetiştirme ihtiyacı, "eğitimin bir kamu hizmeti" olarak ele alınmasını gerektiriyordu. Modernleşme sürecindeki diğer devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da eğitim, bir kamu hizmeti olarak XIX. yüzyılda gündeme gelmiştir. Bu dönemde, yavaş yavaş devletin denetimine giren geleneksel eğitim; ilerleme, ekonomik kalkınma ve topluma nüfuz etmenin aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Pozitif ve rasyonel bilimin yaygınlaştırılmasının, imparatorluğun sorunlarına çözüm olacağına içtenlikle inanan Osmanlı devlet adamları, yeni tarz okullarla imparatorluğun Batı karşısındaki geri kalmışlığının giderilebileceğini düşünüyordular¹.

XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna gelindiğinde, askeri okullarda uygulanan modern eğitim, rayına oturmuş görünüyordu. Merkezileşme adımları atan devletin giderek artan kaynak ihtiyacını karşılayacak ve buna paralel olarak merkezden yönetim anlayışının daha etkili hale getirilmesi hedefini gerçekleştirecek yeni bir memur sınıfına ihtiyaç vardı. Devletin bürokratik kademelerde ihtiyaç duyduğu eleman gereksinimi, bürokrat yetiştiren kurumlara yönelmeyi gerektiriyordu. Bu durum, geleneksel kurumlarının uzun yıllar devam ettiren ilköğretim okullarının gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmişti. Bu nedenle, 1839'dan itibaren açılan sivil okulların temel hedefi, sivil bürokrasinin personel ihtiyacı göz önüne alınarak devlet kadrolarına eleman yetiştirmek olmuştur².

Eğitimde yapılan reformların temel amacı; dünyevî ve pratik bilimler öğrenmiş, reformcu bakış açısına sahip kuşaklar yetiştirmektir. Diğer bir amaç

¹ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, İstanbul 2005, s. 69-73.

² Carter Vaughn Findley, *Kalemîye'den Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, İstanbul 1996.

YARI(M) RÜŞTİYELER

da okullar aracılığıyla Tanzimat idaresinin siyasal meşruiyetini toplum saatinde yaymaktı. Bu iki amacı gerçekleştirmek ise okullaşmanın İstanbul'la sınırlı tutulmayıp taşra düzeyinde de yaygınlaştırılmasına bağılıydı. Nitekim Sultan Abdülmecit, 1845 yılında bu konuda Bâbüâlî bürokratlarını uyarmış ve taşrada devlet okullarının kurulması konusunda çaba harcanmasını istemişti³.

1847 yılından itibaren rüştiye mektepleri, düzenli bir okul ağıının parçası olarak kurulmuş ve modern anlamda eğitim vermeye başlamıştır. Bu okullar, orta eğitim seviyesine denk olarak tasarlanmış kurumlardı. Taşrada ilk rüştiye mektepleri 1848-1849 yıllarında Bursa ve Edirne gibi merkeze yakın şehirlerde açılmıştı. Bunları 1852 yılında Bosna eyaletinin sancak merkezleri olan Saraybosna, Mostar, Travnik, Tuzla, Yeni Pazar, Banyaluka ve Bihke'de açılan rüştiyeler izlemiştir. 1853 yılında ise Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin aldığı bir kararla, rüştiye mekteplerinin toplam sayısının 25'e çıkarılması öngörülüyordu.

1. Rüştiye Mektepleri

Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye gibi askerî okullara öğrenci hazırlamak için sıbyan mekteplerinin üstünde bir ara öğretim kademesi oluşturulması hedefleniyordu. Bu nedenle 1838 yılında Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kurulmuş, İmamzâde Esad Efendi de Mekâtib-i Rüşdiye Nazırı olarak tayin edilmişti. Hazırlanan tasarıya göre, sıbyan okullarına "sınıf-ı evvel" denilmiş, bu yeni kurulacak okullara da "sınıf-ı sâni" denilmesi düşünülmüştü. Ancak daha sonra bu okullara rüştiye çağıındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen "rüşdiyye" adı uygun görülmüştü. On dört - on beş yaşına kadar bu okullarda okuyacak öğrenciler, istekleri doğrultusunda yüksek askerî okullara veya memuriyet için Bâbüâlî bürolarına girebileceklerdi⁴.

12 Mart 1845'te çalışmalarına başlayan ve Osmanlı eğitim sistemini üç kademeye ayıran Meclis-i Maârif-i Muvakkat, sıbyan mekteplerini ilköğretim basamağını oluşturan okullar olarak değerlendirmişti. Bu tasarıda rüştiye

³ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 228.

⁴ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 225. Rüştiye Mektepleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleştirilmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, VX (2002), 44-60.

mektepleri, ilköğretim ile yüksek öğretim kademesi arasında yer alacak ortaöğretim okulları olarak planlanıyordu. Zamanın ihtiyacına uygun bir tarzda kurulacak rüştiye mektepleri, bütün halkın öğrenmesi gereken ilim ve fenleri öğretecekti⁵.

Meclis-i Maârif-i Muvakkat, eğitim işleriyle uğraşacak dâimi bir eğitim meclisinin kurulmasını önermişti. Bâbîâlfî'nin eğitim işlerini yürütecek daimi bir meclis kurma teklifini uygun bulmasıyla Haziran 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurularak hemen çalışmalara başlamıştı. Meclis-i Maârif-i Umûmiye, yaptığı çalışmaların sonucunda; sıbyan ve rüştiye mekteplerinin öğrenim süreleri, okullara alınacak öğrencilerde aranan nitelikler ve okutulacak dersleri belirleyen bir talimat hazırlamıştı. Sultan Abdülmecit tarafından 8 Nisan 1847'de onaylanan bu talimat, Mayıs 1847'de halka duyurulmuştu⁶.

Talimat, öğrenim süresi dört yıl olan sıbyan mekteplerini bitiren on yaşın üzerindeki öğrencilere, öğrenim süresi iki yıl olan rüştiye mekteplerine devam etme zorunluluğunu getiriyordu. Bunu sağlamak için çocuklarını okula göndermeyen ailelere cezaî yaptırımlar uygulanacağı açıklanmıştı.

Mekâtib-i Umûmiye Müdürü Kemal Efendi, İstanbul'da rüştiyelere model olmak üzere kendi inisiyatifiyle 1847 yılında iki okul açmış ve finansmanını da kişisel bütçesinden karşılamıştı. Bu iki okuldaki öğrenciler, kısa zamanda başarı göstermişlerdi. Bunun üzerine Bâbîâlfî, 1848 yılında İstanbul'da beş tane daha rüştiye açılması için harekete geçmişti. Bu rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere 16 Mart 1848'de Darülmualimîn-i Rüşdiye açıldı⁷.

Kemal Efendi tarafından İstanbul'da ilk rüştiyelerin açılmasından bir yıl sonra 16 Ekim 1848'de Meclis-i Maârif-i Umûmiye Bâbîâlfî'ye, hedefin; "*vilayet merkezlerinden başlamak üzere taşranın tamamında modern*

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Mahsus (I.MM), no. 656, 12 Şevval 1261/14 Ekim 1845. Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri -Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, İstanbul 1977, 440.

⁶ 1847 tarihli talimatın orijinal tam metni ve çevrim yazısı için bkz. Yahya Akyüz "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 5 (Ankara 1994), s. 1-48.

⁷ Akyıldız, a.g.e., s. 236-237, "Maarif Nezaretinin Tarihçesi", *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 1321, s. 20.

YARI(M) RÜŞTİYELER

rüştiyelerin açılması" olduğunu bildirmişti. Fakat çok geçmeden meclis, tüm vilayetlerde rüştiyelerin açılmasının imkânsızlığının farkına vararak önceliği Bursa ve Edirne gibi merkeze yakın şehirlere vermişti. Vilayetlerde açılacak rüştiye okulları için idari bir mekanizma oluşturulmadan önce söz konusu okullara yasal bir dayanak kazandırılmaya çalışılmıştı. Meclis-i Maârif-i Umûmiye, bu gerekçeyle 22 Ekim 1848 tarihinde '*Mekâtib-i Sıbyân ve Rüşdiyye Nizâmâtı*'nı yayınlamıştı.

Nizâm-nâmeyle, sadece sıbyan mektebi mezunlarının rüştiyelere kabul edilmeleri şartı getirildiği için yerel idareciler, on yaşın üzerindeki çocukların rüştiyelere devam ettirilmeleri konusunda uyarılmıştı. Dört yıllık zorunlu sıbyan mekteplerine bile çocuklarını göndermek istemeyen ailelerden bahsedilerek, öğrencilerin iki yıllık rüştiyelere devam etmeleri konusunda yerel yöneticilere büyük sorumluluk düştüğüne dikkat çekilmişti. Elverişli sıbyan mekteplerinin rüştiyelere dönüştürülmesiyle bina problemi de çözümlenmeye çalışılmıştı. Meclis-i Maârif-i Umûmiye, bu okullara Darülmuaallimîn öğrencilerini "muallim-i evvel" ve onlara yardımcı olmak üzere yerel ulema arasından uygun bir kişiyi de "muallim-i sâni" olarak görevlendirmeyi kararlaştırmıştı⁸.

1850 yılında Sultan Abdülmecid'in Ege Adaları Seyahati vesilesiyle Rodos Adası'nda da bir rüştiye mektebi açılmıştır. Tophane-i Amire Nazırı Ahmed Fethi Paşa tarafından Rodos'ta inşa edilen rüştiye mektebinin idaresi kendisine, denetimi ise devlete aitti⁹.

1851 yılında, beş sancaktan oluşan Bosna Vilayeti'nin her kaymakamlık merkezine Dersaadet'te olduğu gibi birer rüştiye mektebi açılmasına karar verilmişti. Okul inşaatları için harcanan masraflar, okulda görev yapacak birinci ve ikinci öğretmen ile kapıcıya verilecek maaşların vergiye ilave edilerek halk tarafından karşılanması öngörülmüştü. 26 Mayıs 1851 tarihinden başlamak üzere her bir rüştiyede görev yapacak muallim-i evvel'e 750 kuruş, muallim-i sâni'ye 400 kuruş ve kapıcıya 100 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştı.

⁸ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (I. MVL), no. 3324, 24 Zilkade 1264/22 Ekim 1848.
⁹ 1850'de Rodos'ta tesis edilen rüştiye mektebi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Ali Fuat Öreng, *Yakundönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul 2006, s. 273-277.

karşısında Müslüman unsura hizmet edecek modern okulların açılmasında görmüşlerdir¹⁶.

1856 sonrası gayrimüslimlerin, çok sayıda okul açmaları karşısında Bâbîâli, bu gelişmeyi dengelemek için imparatorluğun Müslüman unsurunun eğitimine daha ciddi şekilde eğilme gereği duymuş ve Müslüman sivil okullarının gelişmesi için o zamana kadar görülmedik bir oranda destek sağlamaya çalışmıştı¹⁷. Bu yeni durum karşısında varolan Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti teşkilatıyla, imparatorluk çapında yeni okullar açmak ve bu okulların işlerini yürütmek imkânsızdı. Merkezi bir eğitim teşkilatına olan ihtiyaç göz önüne alınarak Mart 1857'de Maârif-i Umûmiye Nezâreti kuruldu.¹⁸ Hükümet içinde yer alan bir bakanın eğitimle ilgileceğini gösteren bu gelişme, Bâbîâli'nin eğitimin modernleştirilmesi doğrultusunda attığı en önemli adımlardan biriydi. Bu adım, eğitime köklü bir değişim getirerek sıradan tebaa için eğitim imkânlarını genişletmişti. Böylece Bâbîâli, yabancı ve gayrimüslim okullarını merkezi idarenin denetimine alarak Müslüman okullarının diğer okullarla rekabet edebilecek bir seviyeye getirilmesine imkân tanıyordu.

3. Rüştiye Mekteplerinin Yangınlaştırılmasının Önündeki Engeller

Rüştiye mekteplerinin yangınlaştırılmasının önündeki üç büyük engel;

- Rüştiye mektebi olarak kullanılacak elverişli binaların yokluğu (Bina problemi)
- Rüştiye mekteplerinde öğretmenlik yapacak yeterli sayıda Darülmuallimin mezunu nitelikli öğretmen açığı (Darülmuallimin mezunu öğretmen açığı)

¹⁶ Fortna, *a.g.e.*, s. 117-164.

¹⁷ Islahat Fermanı'nın Osmanlı eğitimine yaptığı etki konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006 - Bildiriler, İstanbul 2007, s. 61-84.

¹⁸ BOA, İ.DH, no. 24663, 17 Receb 1273/13 Mart 1857. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 248; Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 15-16. Mahmud Cevat, nezaretin kuruluş tarihini 29 Nisan 1857 olarak vermektedir. Mahmud Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı (19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi)*, haz. Taceddin Kayaoğlu, İstanbul 2001, s. 66.

YARI(M) RÜŞTİYELER

- c. Rüştîye mekteplerindeki müfredatı takip edebilecek bilgi düzeyine sahip yeterli sayıda sıbyan mektebi mezunu öğrencilerin yetersizliği (Sıbyan eğitiminin yetersizliği).

a. Rüştîye Mektebi Olarak Kullanılacak Elverişli Bina Problemi

Bu süreçte devletin mali durumu, açılacak rüştîye mekteplerine sıfırdan bina yapmaya elverişli değildi. Bu nedenle açılması düşünülen rüştîyelerin bina ihtiyacı, kapatılmış medrese binaları, uygun sıbyan mekteplerinin rüştîyeye dönüştürülmesi, hükümete ait uygun yapılar ile en az dört odalı evlerin kiralanması veya satın alınması yollarıyla temin edilecekti. Projeyi hayata geçirmek için devlet memurlarının maaşından kesinti yapan Bâbîâlî, elde yeterince para olmadığı için rüştîye binası yapmayı son çare olarak seçmeyi tercih ediyordu¹⁹. Örneğin, Padişah iradesi gereği taşrada açılması kararlaştırılan 25 adet rüştîye mektebinden biri İzmir'de olacaktı. İzmir'de Müslüman nüfusun çokluğu ve diğer milletlerin çeşitli okullarının bulunması burada bir rüştîye mektebinin açılmasını gerektiriyordu. Ancak İzmir'de rüştîye mektebi olarak kullanılacak uygun bina olmadığından Meclis-i Vâlâ azası Emin Muhlis Efendi'nin girişimleriyle bir arsa tedarik edilmişti. Söz konusu arsanın üzerine rüştîye mektebi inşa etmek için civarındaki diğer bir arsa daha satın alınmıştı. Meclis-i Maarif, İzmir'deki rüştîyenin diğer yerlerdeki okullara örnek olacak şekilde nizamına uygun inşa edilmesi konusunda İzmir Defterdarı Ali Nihad Efendi'yi görevlendirmişti. Kural gereği, Darülmualimîn mezunu muallim-i evvelin İstanbul'dan tayini, muallim-i sâni ve kapıcının da İzmir'den seçilmesi kararlaştırılmıştı²⁰.

b. Darülmualimîn Mezunu Nitelikli Öğretmen Açığı

İlk mezunlarını 1854-1855 öğretim yılında veren Daülmualimîn'in imparatorlukta mevcut tüm rüştîye mekteplerinin öğretmen açığını kapatması beklenemezdi. Çünkü Daülmualimîn'den yılda ortalama 20 öğretmen mezun

¹⁹ BOA, İ.MVL, no. 15492, 23 Şaban 1272/29 Nisan 1856.

²⁰ BOA, İ.DH, no. 23335, İef 6, 9 Muharrem 1273/9 Eylül 1856. 1868 yılında İstanbul'da yapılan sayımda mevcut 456 sıbyan mektebinden sadece 3 tanesi rüştîyeye elverişli bulunmuştu. BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 205/7, 23 Rebiyülahir 1285/13 Ağustos 1868.

oluyordu. Bu tarihten itibaren öğretmen atamalarında, Darülmua'llimîn mezunlarına öncelik hakkı tanınmışsa da, toplumun geleneksel öğretmenleri olan ulemaya ihtiyaç bitmemiştir.

Bâbü'âlî, baştan beri yeterli sayıda Darülmua'llimîn mezunu öğretmen olmadığından, rüştiyelere muallim-i sâni olarak yerel ulemayı öğretmen olarak atamıştır. Tanzimat projesinin modern eğitim politikasını yürüten bürokratlar, ulemayı bir nevi ihtiyat kuvveti olarak görmüştür. Örneğin, Hersek Sancağına bağlı Mostar Kasabası Rüştiye Mektebi'nin muallim-i sâni Hayrullah Efendi istifa edince yerine Hüseyin Vasfî Efendi atanmıştı. Ancak Hüseyin Vasfî Efendi de Temmuz 1856'dan beri maaşını alamadığı gerekçesiyle görevini bırakmıştı. Bunun üzerine, Nisan 1857'de Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti tarafından Hersek Mutasarrıfı İshak Paşa'ya bir yazı gönderilerek mahallî ulemadan uygun birinin muallim-i sâni atanarak isminin mazbatayla İstanbul'a bildirilmesi istenmişti²¹.

Darülmua'llimîn'in ilk mezunlarını vermesinin üzerinden yaklaşık on yıl geçtikten sonra, Ekim 1863'te yapılan imtihanla, Darülmua'llimîn eğitimini başarıyla tamamlayan 20 öğrenci daha diploma alarak rüştiye mekteplerine muallim-i evvel olarak atanmışlardı. Fakat bu sayı da öğretmen açığını kapatmada yeterli olmamıştı. Darülmua'llimîn'e imtihanla 15 muvazzaf ve 20 mülazım (stajyer) olmak üzere yeniden 35 öğrenci alınması gerekiyordu. Ancak Darülmua'llimîn'de müstakil Arapça dersleri olmadığı için Darülmua'llimîn'e girmek isteyenlerin, müntehi (yani hariçten Akaid Şerhi'ne kadar ders görmüş ve meramını yazarak ifade edecek kadar yazı yazmaya muktedir) olmaları şart koşulmaktaydı²². Yukarıda sayılan şartları yerine getirip Darülmua'llimîn'e girmek isteyenlerin çoğu, medrese öğrencileriydi. Darülmua'llimîn'e alınan 35 öğrenci, Kasım 1863'te Meclis-i Maârif'te oluşturulan bir mümeyyiz heyeti tarafından sınavdan geçirilerek seçilmişlerdi²³.

Taşra ilköğretiminin gelişimi esnasında karşılaşılan en önemli sorunlardan biri olan öğretmen açığının kapatılması amacıyla 1869 tarihli Maârif Nizâmnamesi, öğretmenlerin Darülmua'llimîn'den mezun olmaları şartını

²¹ BOA, A.MKT.UM, 279/91, 25 Şaban 1273/20 Nisan 1857.

²² *Tercüman-ı Ahvâl*, no. 308, 21 Cemâziyelevvel 1280/3 Kasım 1863.

²³ *Takvim-i Vekayi*, def'a 727, 9 Receb 1280/20 Aralık 1863.

YARI(M) RÜŞTİYELER

getirmişse de, bu şart pratikte uygulanamamıştır. İmparatorluk genelinde açılan rüştiye mekteplerinin artış oranlarıyla karşılaştırıldığında, Dârümuallimîn'lerden mezun olan öğretmen sayısı her zaman yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, öğretmen açığının kapatılması için çoğu zaman devlet memurları ve askeri görevlilere başvurulmuştur. Bu kişiler, yürütmekte oldukları asli görevlerinin yanında okullarda öğretmen olarak da istihdam edilmişlerdir²⁴.

1870 yılına gelindiğinde vilayetlerden gönderilen yazılardan, bazı vilayetlerde yeni açılan rüştiye mekteplerine atanmak üzere otuzdan fazla öğretmene ihtiyaç duyulduğu anlaşılıyordu. Ancak Darümuallimîn mezunu öğretmenlerin tamamı, değişik vilayetlerde açılan rüştiye mekteplerine atanmışlardı. İstenilen nitelikte hariçten öğretmen temini de mümkün değildi. Bu nedenle, vilayetlerde yeni açılan rüştiye mekteplerinde bir-iki sene süreyle eğitim faaliyetleri, Darümuallimîn'den yeterince diplomalı muallim-i evvel yetiştirilinceye kadar, yerel ulema arasından seçilen muallim-i sâniler aracılığıyla sürdürülecekti. İki sene içinde Darümuallimîn'den yeteri kadar diplomalı muallim-i evvel yetiştirilerek rüştiye mekteplerinin öğretmen açığının kapanacağı hesaplanıyordu²⁵.

1871 yılında İstanbul rüştiye mektepleri muallim-i sâniliklerinde, aylık 500 kuruş maaşla istihdam edilmek üzere birkaç muallime ihtiyaç duyuluyordu. Bu görevlere tayin olunacakların Türkçe, Arapça ve Farsça dilleri ile bu dillerin gramerlerine, Hesap ve Coğrafya derslerine giriş bilgisine dair yeterli bilgilerinin olması gerektiği ifade ediliyordu. Söz konusu görevlere atanmak isteyenlerin sınava girmek için 10 Nisan'a kadar Meclis-i Kebir-i Maârif'in İlmiye Dairesi'ne müracaat etmeleri isteniyordu²⁶.

1875 yılının sonlarına doğru imparatorluğun değişik vilayetlerinde bulunan yaklaşık 36 rüştiye mektebinin muallim-i evvelik ve dört adet muallim-i sânilik görevleri boştu. Usul ve nizama göre; rüştiye mekteplerinde

²⁴ Örneğin 1875 yılında öğrenci sayısı 200'ü aşan Resmo Rüştiye Mektebi'nin iki öğretmenle idaresi güçleştiğinden 250 kuruş maaşla bir muallim-i salis ve 150 kuruş maaşla askeri zabıtlardan bir resim muallimî tayin edilmesi gerekmişti. Söz konusu resim muallimliğine mülazım Hasan Efendi atanmıştı. BOA, Meclis-i Kebir-i Maarif (MF.MKB), 11/143, 11 Zilkade 1292/9 Aralık 1875.

²⁵ BOA, İ.DH. no. 42265, 7 Zilkade 1286/8 Şubat 1870.

²⁶ *Takvim-i Vekayi*, def'a 1346, 25 Muharrem 1288/16 Nisan 1871.

görev yapacak muallim-i evvellerin, Arapça ibareleri Türkçeye çevirebilmeleri, Farsça, Osmanlıca, Usul-i İmlâ, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih-i Umumi, Usûl-i Defteri, İnşâ ve Resim bilmeleri gerekiyordu. Muallim-i sânilerin ise Arapçadan Fenâri, Farsçadan Gülistan, Hesap'tan Dört işlem ve Kûsurat, İmlâ ve Türkçe kıraat ile Coğrafya derslerinden imtihan vermeleri gerekiyordu. Söz konusu öğretmenliklere talip olanların 1875 yılı Aralık ayının sonuna kadar Meclis-i Kebir-i Maarif'e müracaat etmeleri gerektiğinin gazetelerle ilan ettirilmesi için Matbuat İdaresine emir verilmişti²⁷.

Tablo 1
1875 Yılında Vilayetlerdeki Rüştîye Mektepleri'nin Öğretmen Açığı²⁸

Vilayetler	Kasabalar	Muallim-i Evvel Maaşı	Muallim-i Sâni Maaşı
Aydın	Urla	600	-
	Bodrum	600	-
	Bayındır	590	-
	Kasaba	600	-
	Demirci	600	-
Edirne	Aydos	590	-
	Malkara	-	400
Trablusgarb	Fizan	1000	-
	Hamse	1000	-
Suriye	Cebele-i Edhemî	700	-
	Hayfa	700	-
	Baalbek	700	-
	Beyrud	700	-
Bosna	Çutka	700	-
	Trebin	700	-
	Nakşin	700	-
	Yenipazar	700	-
	Borçka	700	-

²⁷ BOA, MF.MKB, 11/81, 26 Şevval 1292/25 Kasım 1875.

²⁸ MF.MKB, 11/81, 26 Şevval 1292/25 Kasım 1875.

YARI(M) RÜŞTİYELER

Yanya	Preveze	600	-
Bağdat	Musul	700	-
	Samarra	1000	-
	Müntefik	1000	-
	Ergani Madeni	700	-
Diyarbakir	Siverek	700	-
	Şemdinan Nahiyesi	-	500
Manastır	Piklin	600	-
	Kesriye	600	-
	Topçular Karyesi	600	-
	Üsküp	700	-
	Serfice	600	-
Tuna	Münkaliye	600	-
	Uyrane	600	-
Selanik	Istaroh	600	-
Ankara	Çorum	590	-
Hüdavendigâr	Mudanya	600	-
Trabzon	Tirebolu	600	-
	Hopa Kazasında Kuledibi	600	-
Konya	Eğridir	600	-
	Bor	600	-
Zaptiye Nezareti İdaresinde	Kandıra	-	400
Kastamonu Sancağı	Devrek	-	400

c. Sıbyan Eğitiminin Yetersizliği

Harbiye ve Tıbbiye gibi okullara giren öğrencilerin bilgi düzeylerinin eskiden beri düşük olduğu bilinmekteydi. Bu nedenle yeni gelen öğrenciler, bir süre bu okulların hazırlık sınıflarında eğitim almaya mecbur kalmaktaydı. Ayrıca devletçe, ormancılık, madencilik veya mühendislik gibi çeşitli bilim dallarına mahsus bir mektep tesisine teşebbüs edildiğinde, buralarda okuyacak bilgi düzeyinde öğrenci bulmakta da güçlük çekilmekteydi. Bu yüzden, açılan okulun belli bir süre sonra idadiyeye (açılan okulun hazırlık sınıfına)

dönüştürülmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Başka bir deyişle okul, kurulma amacından uzaklaşarak kendisinden beklenen eğitimi veremiyordu.

Sıbyan mekteplerinin sunduğu eğitimin yetersizliği yüzünden bu okullardan mezun olanlar, yeni açılan rüştiye mekteplerinin öğrenim seviyesini olumsuz etkilemekteydi. Tanzimat bürokratları, 1860'larda mahalle mekteplerinin ıslahı amacıyla dinsel içerikli programa dokunmadan Türkçe okuma, dört işlem aritmetik gibi bazı pozitif ve pratik nitelikli dersler ekleyerek sınırlı bir ıslahata girişmişlerdir.

15 Ocak 1868'de Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nden Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen tezkerede, rüştiye mekteplerinin istenen şekilde ıslah edilebilmesinin; ders programının genişletilmesi, öğretim süresinin uzatılması ve bu kuruma öğrenci hazırlayan sıbyan mekteplerinin intizam altına alınmasına bağlı olduğu ifade edilmekteydi. Bu nedenle rüştiye mekteplerine ilişkin yapılacak yeni düzenlemelere zemin oluşturması amacıyla ilk önce İstanbul'un uygun yerlerinden başlanarak sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi önerilmekteydi²⁹.

30 Haziran 1868 tarihiyle Maarif Nezareti'den Şura-yı Devlet'e havale edilen diğer bir tezkerede; sıbyan mekteplerinin temel amacı olan 'okuma-yazma öğretmek' konusunda hâlâ yeterli düzeye ulaşamadığı, öğrencilerin uzun öğrenim yıllarından sonra bile harekesiz harfleri okuyamadıkları ve sayıları tanıyamadıkları ifade edilmekteydi. Rüştiye mekteplerine devam eden öğrencilerin sıbyan mekteplerinde görmeleri gereken bilimlere giriş (mebadi-i ilim) mahiyetindeki derslerle uğraştıklarından yakınılmaktaydı³⁰.

4. Çözüm: Yarım Rüştiyeler (Nim Rüştiyeler)

Bâbiâlf'nin, rüştiyelerin yaygınlaştırılmasına yönelik girişimlerin önündeki üç önemli engeli aşmaya çalışırken bulduğu çözüm; "yarım rüştiyeler" olmuştur.

Bu dönemde giderek artan malî darboğaz, taşrada yaygınlaştırılmaya çalışılan rüştiye mekteplerinin giderlerinin devlet bütçesinden karşılanmasını

²⁹ BOA, İ.MVL, no. 26278, 20 Ramazan 1284/15 Ocak 1868.

³⁰ BOA, İ.ŞD, no. 484, 8 Cemazıyelevvel 1285/27 Ağustos 1868.

YARI(M) RÜŞTİYELER

güçleştirmektedir. Tanzimat dönemi bürokratlarının, bu engeli aşmak için geliştirdikleri çözüm; taşrada her yerleşim biriminin yerel ümera ve eşrafi önderliğinde halkın hayırsever duygularını harekete geçirerek söz konusu okulların finansman sorununu halkla beraber çözmek olmuştur. Buna göre; rüştiye mekteplerinin bina problemini haletmek için gereken para yerel vergiye ilave olarak ahali tarafından karşılanacaktı. Bu okullarda muallim-i evvele yardımcı olarak çalışan muallim-i sâni ile kapıcının maaşları da halk tarafından ödenecekti. Merkezi yönetim ise bu okullara İstanbul'daki Darümuallimîn'den mezun bir muallim-i evvel ile gerekli kitapları gönderecekti. Ayrıca her okulun çeşitli masrafları için 1.000 ile 2.000 kuruş arasında değişen bir meblağ da merkezi hazineden karşılanacaktı.

Tablo 2
Tam ve Yarı Rüştiyelerin Yıllık Giderleri

Tam Rüştiyeler		Yarı Rüştiyeler	
Masraflar	Masraf miktarı (kuruş)	Masraflar	Masraf miktarı (kuruş)
Muallim-i Evvel maaşı	600X12=7.200	-	-
Muallim-i Sâni maaşı	300X12=3.600	Muallim-i Sâni maaşı	300X12=3.600
Bevvab maaşı	80X12=960	Bevvab maaşı	80X12=960
Çeşitli Masraflar	2.000	-	-
Toplam	13.760 kuruş	Toplam	4.560 kuruş

Maarif Nizamnamesi'nin 18. maddesine göre bir kasabada rüştiye mektebi açılabilmesi için 500 hanenin mevcut olması gerekiyordu. Gerek nizamname maddesi gerekse de rüştiyelerin açılmasının önündeki en büyük engellerden biri olan finansman sıkıntısının üstesinden gelebilmek amacıyla Bâbüâli, muallim-i sâni ile bir kapıcı idaresindeki "yarım (nim/nısf)" olarak tabir edilen yeni bir okul tipini açma yoluna gitmişti. Darümuallimîn mezunu muallim-i evvellere göre daha düşük maaşlarla çalışan ve yerel ulema arasından seçilen muallim-i sânilerin eğitimi sürdürdüğü yarı rüştiyelerde, muallim-i sâniye sadece bir kapıcı yardım ediyordu. Böylece yeterli sayıda Darümuallimîn mezunu muallim-i evvelin olmadığı bir ortamda kasabalarda

ERCAN UYANIK

yaşayan Müslüman çocukların eğitimden mahrum kalmamaları için çok sayıda yarım rüştiye mektebi açılabilmiştir³¹.

Tablo 3
Tanzimat Döneminde Açılan Yarım Rüştiye Mektepleri³²

Vilayet	Sancak / Kaza	Kasaba/Nahiye	Yıl	Hane Sayısı
Aydın Vilayeti	Nazilli Kazası	Karacasu Nahiyesi	1888	-
Aydın Vilayeti	Menteşe Sancağı	Marmaris Kasabası	1874	-
Bosna Vilayeti	Banaluka Sancağı	Muglay Kasabası	1872	369
Bosna Vilayeti	Banaluka Sancağı	Teşne Kasabası	1872	456
Bosna Vilayeti	Banaluka Sancağı	Derbend Kasabası	1872	237
Bosna Vilayeti	Hersek Sancağı	Nevesin Kasabası	1872	175
Bosna Vilayeti	Hersek Sancağı	Istolca Kasabası	1872	350
Bosna Vilayeti	Trebin Kazası	-	-	-
Diyarbakir Vilayeti	-	Hani Nahiyesi	1872	285
Diyarbakir Vilayeti	-	Çüngüş Nahiyesi	1872	-
Edirne Vilayeti	-	Paşmaklı Karyesi	1872	220
Girit Vilayeti	Laşid Sancağı	Yerapetra Kasabası	1872	200
Hakkâri Eyaleti	Başkale Kazası	-	1865	-
İstanbul Vilayeti	Kartal Kazası	Yakacık Karyesi	1874	150
İzmid Mutasarrıflığı	Kocaeli Sancağı	Adapazarı Kasabası	1865	-
İzmid Mutasarrıflığı	-	Sabancı Kasabası	1872	200
İzmid Mutasarrıflığı	Geyve Kazası	Akhisar Kasabası	1872	363
Kastamonu Vilayeti	Bolu Sancağı	Çerkeş Kasabası	1873	380
Suriye Vilayeti	Baalbek Kazası	-	1872	275
Tuna Vilayeti	-	Pravadi Kasabası	1872	469
Tuna Vilayeti	-	Adakale Nahiyesi	1872	-
Yanya Vilayeti	Ergiri Sancağı	Premedi Kazası	1872	-
Yanya Vilayeti	Tırhala Sancağı	-	1873	-

³¹ BOA, İ.MVL. no. 23870, İef 1, 11 Şevval 1281/9 Mart 1865.

³² BOA, MF.MKB, 1/60, 1/63, 1/65, 1/68, 1/70, 1/72, 1/73, 1/86, 1/105, 2/77, 2/130, 2/140, 4/150, 5/68, 5/75, 8/94, 13/86, 15/10, 17/39, 18/55, 25/86, 33/8, 51/35, 90/78, 105/42.

YARI(M) RÜŞTİYELER

Maarif Nezareti kayıtlarına göre; ilk yarım rüştiye mektebi İstanbul'da açılmıştır. 1858 yılında Meclis-i Vâlâ'nın aldığı bir kararla Boğaziçi'nde bulunan çocukların da eğitimden mahrum kalmamaları için Rumeli Hisarı'nda bulunan Mustafa Paşa Mektebi'yle Beylerbeyi'ndeki Taş Mektep "yarım rüştiye" olarak tabir edilen okullar haline getirilmişlerdi. Bu okullara, Darülmuaallimîn mezunlarından 600'er kuruş aylıkla birer hoca ve 100'er kuruş maaşla birer kapıcı tayin edilmişti³³.

Taşradaki ilk yarım rüştiye mektebinin ise Mart 1865'te Adapazarı'nda açıldığı anlaşılmaktadır. İzmid Sancağı Adapazarı Kazasının Meclis-i Kebiri'ne ahali tarafından verilen bir dilekçede; müsait çocukların "talim ve terbiye ve tahsil-ı ulum-ı nafia eylemeleri" için bir rüştiye mektebi hazırladıklarını, buraya sadece bir öğretmen tayin edilerek mektebin "nısf rüşdiye" unvanıyla eğitime başlaması istenmişti. Ayrıca kaza ahali, ticaret ve tarımdan elde ettikleri gelirin kendilerine ancak yettiğini, bu nedenle okula atanacak muallimin maaşının devlet tarafından ödenmesinin daha uygun olacağını belirtmişlerdi³⁴.

Yukarıda tam ve yarım rüştiye mekteplerinin yıllık masraflarını gösteren Tablo 2'de de görüldüğü üzere, bir tam rüştiye masrafıyla üç yarım rüştiye mektebi açılabilirdi. Böylece birçok yerde yarım rüştiye mektebi açılabilmişti.

³³ BOA, A.MKT.MVL, 108/15, 27 Rebiülahir 1275/4 Aralık 1858.

³⁴ BOA, İ.MVL, no. 23870, lef 6, 11 Muharrem 1282/6 Haziran 1865.

Tablo 4
1875 Yılında Vilayetlerdeki Rüştiye Mektepleri'nin Sayısı ve Öğrenci Dağılımı³⁵

Vilâyetler ve Sancaklar	Rüştiye Sayısı	Öğrenci Sayısı	Vilâyetler ve Sancaklar	Rüştiye Sayısı	Öğrenci Sayısı
Zaptiye Nezâreti	13	430	Kastamonu Vilâyeti	17	876
Edirne Vilâyeti	25	1.389	Trabzon Vilâyeti	10*	753
Tuna Vilâyeti	44	2.205	Erzurum Vilâyeti	19	740
Bosna Vilâyeti	24**	946	Diyarbakir Vilâyeti	16	813
Selanik Vilâyeti	21	1.134	Haleb Vilâyeti	11	528
Yanya Vilâyeti	12	577	Suriye Vilâyeti	11	524
Manastır Vilâyeti	13	866	Adana Vilâyeti	5	329
Girid Vilâyeti	9 **	376	Bağdad Vilâyeti	8	351
Cezâyir-i Bahr-i Sefid	14	392	Trablusgarb	4	123
Hüdâvendigâr Vilâyeti	25	1.081	Kıbrıs Mutasarrıflığı	1	111
Aydın Vilâyeti	13	976	Canik Mutasarrıflığı	3	130
Konya Vilâyeti	18**	987	Kudüs Mutasarrıflığı	2	88
Ankara Vilâyeti	15	1.507	Zor Mutasarrıflığı	2	5
Sivas Vilâyeti	9	513	Toplam	364	18.750

5. Yarım Rüştiyelerin Tam Rüştiyelere Dönüştürülmesi

Herhangi bir yerde rüştiye mektebi açılabilmesi için 1869 Maarif Nizamnamesi'nde belirlenen şartlar yerine getirildikçe yarım rüştiyeler, tam rüştiyelere dönüştürülmüştür. Örneğin, Girit'te Laşid Sancağı'na bağlı İstiye

³⁵ Mahmud Cevat, *a.g.e.*, s. 144.

* Bu okullardan biri kız rüştiyesidir.

** Bu okullardan biri Darülmualimin, biri de kız rüştiyesidir.

YARI(M) RÜŞTİYELER

Kazası'nda 1872'de açılan yarım rüştiye, 1876'da tam rüştiyeye çevrilmiş, Mustafa Raşid Efendi de muallim-i sâni olarak atanmıştı. Söz konusu okula bir de kapıcı atayan Meclis-i Maarif, çeşitli giderler için yıllık 2.000 kuruş ödenek tahsis etmişti.³⁶

Bosna Vilayeti, 1875'te öğrenci sayısının artması nedeniyle Bâbiâli'den, Trebin'deki yarım rüştiyenin tam rüştiyeye çevrilerek bir muallim-i evvel tayin edilmesini istemişti.³⁷ Gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra Trebin'deki yarım rüştiye 1877'de tam rüştiye haline getirilerek Darümuallimin mezunlarından Bosnalı Ahmed Efendi muallim-i evvel tayin edilmiştir. Hamza Efendi de muallim-i sâni olarak görevinde kalmıştı.³⁸ Premedi Nim Rüştiyesi, 1886'da tam rüştiyeye çevrilerek muallim-i evvelliğine Yanya Rüştiyesi Riyaziye Muallimi Ali Remzi Efendi atanmıştı.³⁹ 1905'te Hayfa'daki yarım rüştiyenin tam rüştiyeye dönüştürülmesiyle de muallimliğine Mehmed Efendi getirilmişti.⁴⁰

Sonuç

İmparatorluğun koşullarındaki değişimin bir sonucu olarak, 1770'lerde fikir düzeyinde başlayan ve Tanzimat'la birlikte kurumsal bir nitelik kazanan eğitimdeki modernizasyonunun amacı, eğitimi ülkenin her tarafında yaygınlaştırılarak halkın cehaletten kurtarılmasıydı. Ayrıca, askerî, adlî ve idarî alanlarda da modern kurumlarda eğitim görmüş, uzmanlaşmış elemanların yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti eğitime, artık sadece elit kadroların yetiştirilmesi olarak bakmıyor, bütün yurttaşlarına modern bir eğitim sağlama yükümlülüğü olduğunu kabul ediyordu. Osmanlı Devleti'nin yönetici eliti, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitimi; siyasal birliği sağlamaya, toplumsal refahı artırmaya ve devlete sadık insanlar yetiştirmeye yarayan ideolojik bir aygıt olarak görmeye başlamıştı.

³⁶ BOA, Maarif Mektubi (MF.MKT), 33/8, 15 Zilhicce 1292/12 Ocak 1876.

³⁷ BOA, MF.MKT, 30/138, 24 Cemaziyelahir 1292/28 Temmuz 1875.

³⁸ BOA, MF.MKT, 51/35, 21 Şaban 1294/31 Ağustos 1877.

³⁹ BOA, MF.MKT, 90/78, 4 Receb 1303/8 Nisan 1886.

⁴⁰ BOA, MF.MKT, 842/5, 20 Muharrem 1323/27 Mart 1905.

Sıfırdan bir eğitim sistemi kurmaya çalışan Tanzimat bürokratlarının en fazla yoğunlaştığı kurum rüştiye mektepleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının genişliği, nüfusunun kozmopolitliği ve mali yönden zayıflığı düşünülürse, rüştiye mekteplerinin kurulması ve bu okullardaki eğitimin başarıyla sürdürülmesi, uzun yıllara yayılan ve birçok engelle karşılaşan zor bir hedefti. 1853 yılında imparatorluğun değişik vilayetlerinde 25 adet yeni rüştiye mektebi açmaya karar veren Bâbîâlî'nin önündeki en büyük engel; yeterli miktarda para, yeterli sayıda nitelikli öğretmen ve rüştiye eğitimi yapılacak uygun binaların bulunamamasıydı. Vilayetlerde açılması tasarlanan rüştiyelerin önündeki bu üç önemli engel, Tanzimat bürokratlarını bu konuda halkın desteğini sağlamaya itmiştir.

Rüştiye mektepleri açılırken yeteri kadar nitelikli insan ve kaynak olmaması nedeniyle yeni okullarda ilmiye sınıfının etkisi hissedilmiştir. Devlet yeni okullar açmaya başladığında, gerekli hazırlık kurumlarının olmaması, bu okulların amaçlanandan daha düşük düzeyde eğitim vermesiyle sonuçlanmıştı. Bu zorunluluk, Tanzimat sonrasında modern eğitim sisteminin gelişmesinde karşılaşılan büyük güçlüklerden birini oluşturmuştur. Bir taraftan, eğitim sistemini ilmiye zümresinin tekelinden uzaklaştırma girişimleri, diğer taraftan modern eğitim kurumlarında ilmiye zümresi mensuplarının istihdam edilmesi, reformcu yöneticilerin hedefleriyle uygulamaları arasında çelişki varmış gibi görünüyorsa da, bu durumun Tanzimat döneminin başında yukarıda sözü edilen zorunluluktan kaynaklandığı söylenebilir.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi'nden önce ve sonra rüştiye mekteplerinin inşa, tamir ve kırtasiye giderleriyle hocaların maaşlarının getirdiği mali külfetin halka yüklenmesinin, devletin eğitime gerektiği kadar kaynak sağlayamamasının pratikte reform girişimlerini olumsuz yönde etkilediği yadsınmaz. Bâbîâlî bürokratları, Müslüman ahali az olduğu için rüştiye mekteplerine devam eden yeterli öğrencisi bulunmayan ve ahali fakir olan kasabalarda Müslüman unsurunun gayrimüslimler karşısında geri kalmaması için kurulan "yarım rüştiyeleri" bir çözüm olarak değerlendirmişlerdir. Rüştiyelerde verilen eğitimin çoğu zaman yetersiz olarak eleştirilmesi bu okulların kendilerinden bekleneni veremediğini göstermektedir. Bu nedenle tam rüştiyelerin de yarım olarak işlev gördüğü söylenebilir. 1869

YARI(M) RÜŞTİYELER

Maarif Nizamnamesi'nde belirlenen şartlar sağlandıkça yarım rüştiyeler tam rüştiyelere dönüştürülmüştür. Tanzimat Dönemi sonunda rüştiyelerin imparatorluk taşrasında yaygınlaştırılması tamamlanmıştır. Bu nedenle Tanzimat Dönemi, rüştiyelerin dönemi olmuş ve II. Abdülhamit Dönemi'nde bu okulların bir üst kademesinde yer alan idâdi mekteplerinin açılmasına ağırlık verilmiştir.

Abstract

SEMI-RUSHDIYAH AS A PRACTICAL SOLUTION TO THE SPREAD OF MODERN EDUCATION IN THE TANZIMAT ERA

In the second half of the 19th century, when it was been realized that traditional education would not be an answer to the needs of Ottoman Empire, it was decided to spread of rushdiyah schools which give modern education. However, Crimean War, which broke out in 1853, did not give an opportunity to realize this decision. Moreover, insufficiency of financial sources and educated professional teachers forced the Ottoman bureaucrats to find a solution. As a result of this process, "semi-rushdihahs" emerged and spread throughout the empire. This study aims to focus on the semi-rushdiyah schools which were not given a place in the Ottoman education literature. In this obstacles spread of the full-rushdiyah schools are abomentioned. It also tries to reveal what type of programs they covered and in which provinces the were opened/founded.

Keywords: Modernization, Westernized Education, Reorganizations, Reforms, Semi-rushdiyah.

MİDHAT PAŞA'NIN BAĞDAT VALİLİĞİ (1869-1872)*

Adem KORKMAZ**

Özet

19. yüzyıl Osmanlı devlet ricali arasında müstesna bir yere sahip olan Midhat Paşa, tarihimizde daha çok Tuna valiliğindeki başarıları ve Meşrutiyet'in ilanına yaptığı katkılarla tanınmaktadır. Buna karşılık Bağdat Valiliği pek hatırlanmamaktadır. Halbuki Niş ve Tuna valilikleri ile Şûrâ-yı Devlet Başkanlığından sonra idari olarak tecrübelerinin zirvesinde olduğu bir dönemde gittiği Bağdat valiliği, Midhat Paşa'nın valilik hayatının doruk noktasını teşkil etmektedir. Bu düşünceden hareketle hazırlanan çalışmada Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında gerçekleştirdiği vilayet teşkilatının uygulamaya konulması, toprak reformu, deniz ve nehir vapurları satın alınması, tramvay, yol, köprü, hastane ve hapisane inşası, sanayi mektebi açılması, gazete çıkarılması, isyanların bastırılarak asayişin temini, İran şahının Bağdat'ta ağırlanması ve Necid Seferi gibi faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Midhat Paşa, Bağdat, İmar, Toprak Reformu, İran.

* Bu makale, 2005 yılında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan'ın danışmanlığında tamamlanmış olduğum *Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği* adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi; ademkorkmaz57@gmail.com.

Giriş

Midhat Paşa, Bağdat valiliğine tayin olunduğu sırada Şûrâ-yı Devlet Başkanıydı. Sadarete ise Âli Paşa bulunuyordu. Midhat Paşa gayet açık sözlü biri olup, devlet işleri hakkındaki fikirlerini hiç çekinmeden ifade ettiği gibi hususî toplantılarında da sadarete kendisinin layık olduğuna dair bazı sözler sarf etmişti. Bu sözlerin peyderpey Âli Paşa'ya bildirilmesi üzerine Âli ve Midhat paşaların aralarındaki çekişmeler giderek artmış, hatta Âli Paşa, Midhat Paşa'ya olan kızgınlığından dolayı önemli devlet işlerini Şûrâ-yı Devlet'e havale etmeden icraya kalkışmıştı¹.

Nihayet, çareyi Midhat Paşa'nın merkezden uzaklaştırılmasında gören Sadrazam Âli Paşa, onu Altıncı Ordu'nun nezareti de uhdesinde olarak Bağdat valiliğine tayin ettirmiştir (20 Şubat 1869)². Bu durumu kabullenmek zorunda kalan Midhat Paşa, eski Rusçuk Mutasarrıfı Şakir Bey'i Bağdat Merkez Mutasarrıfı ve Şûrâ-yı Devlet muavinlerinden Raif Efendi'yi de vilayet muavini olarak yanına alıp, diğer memur kadrosunu da oluşturduktan sonra, mart ayı sonlarına doğru İstanbul'dan hareket ederek deniz yoluyla İskenderun'a, oradan da kara yoluyla Diyarbekir Vilayeti toprakları üzerinden Bağdat'a gitmiştir³.

I. İdârî Düzenlemeler ve Toprak Reformu

A. Vilayet Usulünün Uygulamaya Konulması

Âli, Fuat ve Midhat paşaların girişimleri ve çalışmalarıyla 7 Kasım 1864'te ilan edilen Vilayet Nizamnamesi ile eyaletler kaldırılarak, yerine livâların temel birim olduğu vilayet taksimatı getirilmişti. Bu sistem ilk defa

¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, III, 322-323; M. Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, I, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1940, 208.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Belgeleri (A.MKT.MHM), 437/52; M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İslam Ansiklopedisi (IA)*, VIII (1960), 273.

³ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), no. 40912; 101734, lef 3; A.MKT.MHM, 437/87; Midhat Paşa'ya, 375 bin kuruş harcırah verilerek, mülşir tayininin yanında 75 bin kuruş aylık bağlanmıştı (BOA, İ.DH, No. 101693). Ayrıca, kendisini İskenderun'a kadar götürmek üzere Talia Vapuru tahsis edilmiştir. BOA, *Babıaltı Evrak Odası (BEO) Ayniyat Defterleri (AYN.d)*, no. 851, s. 50.